

KOLOZSVÁRI BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEM
ERDÉLYI TUDOMÁNYOS INTÉZET

ȘTEFAN PASCU

**O SCHIȚĂ A ISTORIEI POLITICE
ȘI BISERICESTI TRANSILVANE
DELA SFÂRȘITUL SEC. AL XVII-LEA**

CLUJ-KOLOZSVÁR, 1947
MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET R-T.

*Erdélyi Tudományos Intézet
Kolozsvár, Arany János-u. 11.*

A SZERKESZTÉSÉRT ÉS A KIADÁSÉRT ȘTEFAN PASCU FELEL

MINERVA R.-T KOLOZSVÁR. No. 99. FSOC. JUD. CLUJ. 131.

După o lungă vacanță a episcopiei catolice transilvane, scaunul ei este ocupat, la 19 Aprilie 1696, de ANDREI ILLYÉS. Născut la Sf. Gheorghe (Ciuc) și apreciat ca un bun scriitor bisericesc, ILLYÉS cunoștea suficient de bine împrejurările politice și bisericești din Transilvania. De aceea se încumetă și reușește, în timp de 6 zile numai (7 Septembrie—13 Septembrie 1696), să întocmească un memoriu pentru Congregația consistorială, cuprinzând o schiță destul de exactă a evoluției stărilor politice și bisericești din Transilvania, dela venirea Ungurilor și până în timpul său.

Acest memoriu al lui ILLYÉS a rămas necunoscut până azi, deoarece se păstrează, datorită nu știm căror împrejurări, în Arhivele de Stat din Roma. Memoriul poartă titlul: *Brevis elucidatio historico-cronologica de Transilvania et in eadem fundato Episcopatu in Alba-Iulia*. Scris în limba latină a timpului, cu o ortografie nu totdeauna corectă, memoriul cuprinde două părți:

1. Despre starea politică a Transilvaniei și
2. Despre starea bisericească a Transilvaniei.

Cum însă problemele politice și cele religioase erau în strânsă dependență unele de altele, tot astfel și în memoriul de față aceste probleme se împletesc în cele două capitole.

Pentru întâmplările vechi, autorul folosește unele dintre cele mai serioase lucrări apărute până atunci referitoare la evenimentele cuprinse în memoriul său, iar pe cele contemporane, le cunoștea personal. De aceea pentru timpul și în condițiile în care scria memoriul, ILLYÉS este destul de obiectiv și bine informat. De sigur ca cercetările ulterioare au corectat unele știri considerate exacte la sfârșitul veacului al XVII-lea. Din memoriul lui Andrei Illyés se desprinde totuși spiritul național și catolic al autorului.

Publicând memoriul episcopului catolic al Transilvaniei Illyés, cu ortografia și limba originală, nu urmărim a întregi sau a corecta cunoștințele istorice de astăzi, ci de a-l face cunoscut celor ce se interesează de astfel de probleme. Scurtele note pe

care le adăogăm la sfârșitul memoriului, au de scop să corecteze unele date greșite.

BREVIS ELUCIDATIO HISTORICO-CRONOLOGICA DE
TRANSILVANIA ET IN EADEM FUNDATO EPISCOPATU
ALBAE-IULIAE

§^{us} *primus de statu politico Transilvaniae*

Transilvania est potior et melior pars Daciae Veteris, olim Imperio Romanorum, imperante Traiano subiectae. Hanc ante annum salutis 1000 ê Scythia egressi Hunni, postmodum Hungari nuncupati occuparunt et in eadem sub septem ducibus septem castra collocarunt a quibus usque modo Transilvania idiomate germanico Siebenburg, hoc est septem arces sive castra vocitatus.

Anno salutis 1003 universae Transilvaniae dominabatur supradictorum ducum primaeus Gyula gentilis avunculus Sancti Stephani Primi Regis at Apostoli Hungarorum. Religioni Christianae per Hungariam recens propagatae multum infestus. Unde huius tuenda zelo accensus et justae causae confisus Stephano valido exercitu Transilvaniam invasit, feliciter subegit et Hungariae Regno adiecit „ipso Gyula avunculo cum uxore et liberis captivato, ac postea superstitione ejurata in libertatem Sancta fidei adducto”. Ad hanc et reliquas Transilvaniae incolas zelosis conatibus induxit Stephanus, utque sorta tetca in perpetuum conservarent Albae Juliae loco a monumentis veterum Romanorum percelebri Episcopatum fundavit et amplissimus redditibus dotavit.

Ab hoc tempore, tot saeculorum decursa, Reges Hungariae semper veri et legitimi Domini ac possessores Transilvaniae fuere, eandemque per constitutos a se Waivodas hoc est, Duces sive capitaneos sive praefectos gubernare, uti manifestum est omnibus annalium Regni Hungariae peritis.

Anno 1526 Regnante Ludovico 2do hoc Waivodatus munere a Rege sibi collato, Joannes Zapolya Comes Terrae Scepusiensis iungebat, qui deinde, post infelicem sed gloriosum Ludovici Regis in praelio cum Solimano Imperatore Turcarum ad oppidum Mohacz intentum (in quo etiam duo Archiepiscopi et quinque Episcopi per Deo et patria occubuere).¹ Corona Regni Hungariae ut pote caeteris potentior ambivit, ad una parte statuum et ordinum Regni Hungariae Rex electus est, et Albae Regali coro-

¹ Cei doi arhiepiscopi uciși în lupta dela Mohács au fost: Ladislau Szalkai al Strigoniului și Paul Thomori al Caloței, iar cei cinci episcopi: Francisc Perényi al Orășii, Filip More al Pecsului, Blasiu Paci al Iaurinului, Francisc Czabali al Cenadului și George de Palina al Vașului [Cf. Acta Tomiciana VIII. p. 228, 230].

natus fuit.² Atque hoc fuit primum initium divulsae in partes Hungariae et Transilvaniae, jure tamen legitimo in eandem penes Regem Hungariae semper manente.

Anno vero 1527 alia potior et dignior pars statuum et ordinum eiusdem Regni Ferdinandum Primum Imperatorem, qui Annam sororem Ludovici secundi Regis coniugem habebat, in Regem Hungariae elegit, eundemque 5ta Novembris Albae Regali per Paulum Varda Archiepiscopum Strigoniensem coronari fecit.³ Grave hinc bellum domesticum exortum plurium annorum decursu duravit, Ioannes Zapolya sub Patrocinium Imperatoris Turcarum confugiente, donec denuo in pacta et conditiones Pacis conventum sit, quarum potissima erat, ut Ioannes Waivoda Transilvaniam totam et certas partes Hungariae possideat, et Regis quoque titulo ad dies vitae utatus, post obitum vero titulus plene et integre soli Ferdinando primo Imperatori competat; quod si haerede filium reliquerit, eidem Transilvaniae Gubernium et bona Patrimonialia remanent. Hac ratione pace confecta, Ioannes Rex Hungariae et Waivoda Transilvaniae usque ad annum 1540 perduravit.

Anno 1539 Ioannes Rex Waivoda Transilvanus ducit in uxorem Isabellam Sigismundi Regis Polonorum filiam⁴ ex qua anno sequenti 1540 die 3 Julij nascitur ei filius Ioannes Sigismundus baptizatus.⁵

Anno 1540, 22 Julij Ioannes Rex et Waivoda Transilvaniae moritur Sebesii in eadem Transilvania et sepelitur Albae Iuliae.”

Anno 1541 Transilvania in potestatem Reginae Isabellae devenit, cui cum filio impuberi annis 8 praefuit et intra ad tempus Albam Iuliam sedem Episcopalem pro se occupavit.

Anno 1551 Isabella cum filio in Poloniam sese recipere cogitus praevaletibus armis Ferdinandi Primi imperatoris et Regis Hungariae.

² Ioan Zápolya a fost încoronat ca rege al Ungariei la 12 Noemvrie 1526. Cf. Hóman-Szekfű, Magyar történet IV. p. 11.

³ Alegerea arhiducelui Ferdinand ca rege al Ungariei a avut loc la 17 Decemvrie 1526 în Pojon și nu în 1527 cum crede autorul, iar încoronarea s'a făcut la 3 Noemvrie 1527 și nu la 5 Noemvrie [R. Ciocan, Politica Habsburgilor față de Transilvania în timpul lui Carol Quintul. București, 1945. p. 13, 36].

⁴ Căsătoria lui I. Zápolya cu Isabella a avut loc la 2 Martie 1539 [Cf. A. Verancsics, Opera que extant în Mon. Hung. Hist. S. S. II. p. 197],

⁵ Nașterea lui Ioan Sigismund a avut loc la 7 Iulie 1540 și nu la 3 Iulie, cum afirmă autorul [Cf. Szentmártoni Kálmán, János Zsigmond erdélyi fejedelem. Élet- és jellemtája. Cristur, 1934. p. 21].

⁶ Ioan Zápolya a murit 21 Iulie 1540 iar corpul său a fost înmormântat la Alba Regală nu la Alba Iulia. Of. Ibidem, p. 22.

Anno 1553 ab eodem Imperatore et Rege Hungariae Ferdinando primo Stephanus Dabo cum adjuncto collega Francisco Kendio⁷ Waivoda sive praefectus Transilvaniae constituitus.

Anno 1556 Isabella cum filios ê Polonia rursus reduxit auxiliis Imperatoris Turciei in Transilvaniam.

Anno 1558 Isabella Regina moritus⁸ et filius illius in Possessione Transilvaniae iisdem auxiliis Turcicis adjutus perdurat.

Anno 1571 die 14ta Martii Ioannes Sigismundus Waivoda, vel, ut iam vocari coeperat, Princeps Transilvaniae, Albae Juliae moritus, ibidemque sepelitus.

Anno eodem 1571 25ta Maij cum manifesto praeiudicio Regis Hungariae in Principem Transilvaniae eligitus Stephanus Bathori de Semliis.

Anno 1573 Idem Stephanus Bathori in Regem Poloniae eligitus⁹ ac patruo suo Christophoro¹⁰ Transilvaniam resignat.

Anno 1581 Christophorus Bathori Transilvaniae Princeps moritus, eiusque filius Sigismundus in eodem Principatu succedit, qui etiam sororem Rudolphi 2^{di} Imperatoris et Regis Hungariae in uxorem postmodum duxit.¹¹

Anno 1593 Sigismundus Bathori Princeps Transilvaniae a Turcico Patrocinio secessionem facit et Rudolpho 2do Imperatori et Regi Hungariae accedit,¹² eidem tanquam legitimo D^{no} Transilvaniam cedendo cum certis conditionibus, sed rursus facti poenitens eandem repetit, multam que in constantis animi specimina per aliquos annorum decursus edit.

Intra quod tempus Transilvania vario modo et varia fortuna gubernabat constituto quandoque a Rege Hungariae decemviratu pro eius gubernatione.

Anno 1603 post mortem Sigismundi Bathori Principis Transilvaniae¹³ Georgius Basta Praefectus armorum Caesarianorum jussu Rudolphi 2^{di} Imperatoris et Regis Hungariae Transilvaniam in ordinem redigit.

⁷ Ștefan Dobó și Francisc Kendi au fost numiți voievozi al Transilvaniei la 26 Mai 1553 [Cf. Ibidem, p. 75].

⁸ Isabella moare în 5 Octomvrie 1559 și nu în 1558 [Cf. Ibidem, p. 103].

⁹ Ștefan Báthory a fost ales rege al Poloniei la 14 Decemvrie 1575 și nu la 1573 și a fost încoronat la 1 Mai 1576 [Cf. Etienne Báthory roi de Pologne, prince de Transylvanie. Cracovia, 1935. p. 99, 103].

¹⁰ Cristofor a fost fratele și nu unchiul lui Ștefan Báthory.

¹¹ Maria Cristina, soția lui Sigismund Báthory n'a fost sora împăratului Rudolf ci nepoata acestuia, fiica arhiducelui Carol.

¹² Tratatul între Sigismund Báthory și Rudolf s'a încheiat în Ianuarie 1595 și nu în 1598 [Cf. Hurmuzaki, Documente, III₂ p. 76—77].

¹³ Sigismund Báthory moare în exilul său din Boemia la 1613 și nu la 1603 [Cf. Kővári L., Erdély története IV, p. 131].

Anno 1604 Stephanus Bozkai seditiorum et Turcarum auxiliis magnam Hungariae partem et Transilvaniam occupat, et Regi Hungariae Bellum insert.

Anno 1606 Stephanus Bozkai vita functus¹⁴ in Principatu Transilvaniae successorem per electionem Sigismundum Rakoczi habet.

Anno 1608 Sigismundus Rakoczi vitae tranquillae amator Transilvaniam cedit,¹⁵ eamque Gabriel Bathori sibi vendicat Turcarum patrocinium admittens.

Anno 1612 Gabriel Bathori Princeps Transilvaniae animadvertens Andream Greczi¹⁶ Constantinopoli instare pro Principatu Transilvaniae se in tutelam Matthiae 2^{di} Caesaris et Regis Hungariae insinuat, et ab eodem auxilia expetit.

Anno 1613 Gabriel Bathori Princeps Transilvaniae a Gabriele Bethlem ope Turcarum Constantinopoli impetrata profligatus ex improvise trucidatus, victore in Principatu Transilvaniae succedente.

Anno 1619 Gabriel Bethlem Princeps Transilvaniae contra pacta cum Rudolpho 2do et Mathia 2do Imperatoribus ac Regibus Hungariae invadit Hungariam.

Anno 1621 Gabriel Bethlem Princeps Transilvaniae cum Ferdinando 2do Imperatore et Rege Hungariae pace init.¹⁷

Anno 1624 eodem Pasc (?) Viennae stabilitus, quam tamen Gabriel Bethlem paulopost resundit et Hungariae Bellum insert.

Anno 1628 Gabriel Bethlem Princeps Transilvaniae rursus paciscitur cum Ferdinando 2do Imperatore et Rege Hungariae.

Anno 1629 die 16 Maij Gabriel Bethlem Turcarum et Tartarorum foederibus in fanuis, secta calvinianus moritus¹⁸; ante mortem statuerat ut Catharina de domo Brandenburgica sua uxor eum duodecim virorum consilio gubernanda Transilvania praeset; verum.

Anno 1630 Claudiopoli in publicis comitiis Principatum cedere a statibus iubet; quo tempore Transilvani inter se discordes, Pars Stephanum Bethlem de mortui Gabrielis fratrem, Pars Georgium Rakoczi in Principem Transilvaniae deligunt, illo tamen praevalente.

¹⁴ Ștefan Bocskai moare la 29 Decembrie 1606 [Cf. Ibidem, p. 171].

¹⁵ Sigismund Rákóczi părăsește tronul Transilvaniei la 5 Martie 1608.

¹⁶ E vorba de Andrei Géczi.

¹⁷ Pacea se încheie la Nikolsburg în 31 Decembrie 1621.

¹⁸ Gavril Bethlen moare la 15 Noiembrie 1629 și nu la 16 Mai.

Anno 1631 Georgius Rakoczi praevalentibus sui Fautoribus ab ipso quoque Stephano Bethlem pro Principe Transilvaniae agnoscit et salutatur.

Anno 1632 Ferdinandus 2us Imperator et Rex Hungariae Nicolaum Esterhasi Palatinum Hungariae valido cum exercitu expedit ad recuperandam Transilvaniam, sibi quoque tamquam legitimo D^{no} restituendam, sed Rakoczi Turcicis adjutus subsidiis expeditionem irritam facit.

Anno 1635 Imperator Turcarum Georgium Rakoczi Principem Transilvaniae in eiusdem Principatu secundo confirmat.

Anno 1642 Georgius Rakoczi Princeps Transilvaniae apud suos efficit, ut filius suus pariter Georgius se superstitem in Principatu eligatur, prout et 4ta Maij electus est, et futurus Patris successor declaratur.

Anno 1643 Filius hic Georgius Rakoczi ducit in uxorem Sophiam Bathori ultimam celeberrimam huius stirpis.

Anno 1644 Georgius Rakoczi senior Bellum movit adversus Ferdinandum 3um Imperatorem et Regem Hungariae, cum quo tamen anno sequenti pacem init.

Anno 1648 Georgius Rakoczi senior Princeps Transilvaniae mortuus,¹⁹ et eiusdem filius pariter Georgius in Principatu succedit, iam ante electus, ut dictum est.

Anno 1655 Franciscus Rakoczi Georgii Rakoczi Transilvaniae Principis ex Sophia Bathori filius a statibus Transilvaniae, Patre vivente, in Principem elegit.

Anno 1657 Georgius Rakoczi Princeps Transilvaniae a Rege Sueciae inductus valido cum exercitu in Poloniam intrat, sed infelici successu revertitur.

Anno eodem Leopoldus Rex Hungariae selectum exercitum in Transilvaniam contra Georgium Rakoczi expedit.

Anno 1658 Imperator Turcarum offensus Georgio Rakoczi, quod neglectis suis consiliis Poloniam intrasset, eundem Principatu Transilvaniae privat, et a Regniculis electum Franciscum Redei ad idem munus confirmat, qui tamen mox a Georgio Rakoczi oppressus est, ipsi quoque Turcicae Potentiae sese opponentes.

Anno 1659 Achatius Barcsai ex mandato Turcici Imperatoris in Principem Transilvaniae inauguratur,²⁰ quem Rakoczi rursus in

¹⁹ George I. Rákóczi mori se la 10 Octombrie 1648.

²⁰ Acațiu Barcsai a fost numit principe al Transilvaniei de Marele Vizir Küprülü la 14 Septembrie 1658 și nu la 1659.

Transilvaniam intrans ad recuperandum Principatum strenue prosequitur, sed is ab vesirio Budensi adjutus Rakoczium profligat.

Anno 1660 Georgius Rakoczi Princeps Transilvaniae Achatium Barcsai rursus prosequens; cum Turcis confligit et fortissime dimicans, posteaquam aliquot hostium manu sua interfecisset, quatuor laethalibus plagis acceptis Varadinum perducit, ibidemque 6ta Iunij emorit.

Anno 1661 Ioannes Keminius in Principe Transilvaniae electus²¹ et Achatius Barcsai, qui Turcarum ope intrusus fuerat ab ipsis Transilvanis perimit.

Anno 1662 Ioannes Keminius Princeps Transilvaniae Leopoldi Imperatoris et Regis Hungariae auxiliis suffultus Transilvaniae Principatu fungi admitit, verum et ipse cum Turcis magnanimiter depugnans sive lapsu equi sive suorum prodicione occidit.

Anno eodem 1662 Michael Abafi nihil tale opinans Princeps Transilvaniae constituit, qui eandem longo annorum decursu usque ad mortem satis pacifice gubernavit, videlicet usque ad annum 1689,²² quo vita functus est.

Anno 1687 Leopoldus Imperator et Rex Hungariae felicibus armis quatenus praeerat Serenissimus Carolus Dux Lotharingiae, universam Transilvaniam recuperavit, sieque postliminio Regno Hungariae rursus adjecit excusa poenitus Turcica tutela.

Anno 1689 post mortem Michaeli Abafi politico Transilvaniae Gubernio praesesse sinebat a Rege Hungariae Michael Teleki.

Anno 1690 Michael Teleki in proelio contra Turcas occubente Generalis Armorum Praefectus a Caesare et Rege Hungariae constituit in Transilvania Illustrissimus Comes Veterani, ec munere egregie functus usque ad gloriosum obitum Anno 1695 21ma Septembris ad Hugas cum potenti Turcarum exercitu confligendo.

Intra hos annos Rex Hungariae constituit duodecim Consiliarios cum supremo Gubernatore Transilvaniae et pro eadem melius moderanda Cancellariam Transilvanicam in Aula Sua Regia erexit qua ratione usque modo eadem Provincia gubernat.

Advertendum autem ad meliorem intelligentiam praecedentium primo, quod extra familiam Bathoricam, ex qua aliquot Princeps Transilvaniae fuisse memoratum est, omnes reliqui heretici fuerint, secta videlicet Calviniana aut Lutherana. Imo inter praesentis etiam gubernij Consiliarios, quatuor Calviniani et totidem Lutherani censent, ipso quoque Gubernatore Calviniano.

²¹ Ioan Kemény este ales principe al Transilvaniei la 1 Ianuarie 1661.

²² Mihail Apafi este ales principe la 20 Noemvrie 1661 și nu la 1662 și a deținut această demnitate până la 15 Aprilie 1690 și nu până la 1689.

Advertendum 2do postquam Transilvania armorum violentia a Regno Hungariae avulsa fuisset eius Princeps nihilominus plerique a Regibus Hungariae confirmabat, prout ex altera parte a Porta Ottomanica eius proiectore se submiserat.

Advertendum 3^{ti} Princeps Transilvaniae post suam electionem inter alia jurare consuetos fuisse defensionem et protectionem quatuor, ut illi ajunt, Religionum videlicet Calviniana, Lutherana, Catholica et Ariana, quibus omnibus liberum exercitium concedit unde etiam Catholici suos poterant habere et habuerunt parochos, monasteria item Religiosorum ex ordine Sci Francisci Seraphici, Episcopus autem catholicus uti et Religiosi hoc: IESU speciali decreto a Transilvania excludebant.

Hi autem mutando habitu Religioso in saecularium sacerdotalem, occulte animarum saluti zelosi et continue vocabant, et usque modo vacant in tribus stabilibus stationibus, Claudiopoli, Albae-Iuliae et Udvarhelini, aliisque locis, ad quae missiones faciunt. Imo in praefatis tribus locis, Religiosi scolastici societatis non sacerdotes sub habitu saeculari iuventutem etiam litteris humanioribus erudiunt; atque haec sunt potissimum in ordine ad statum Politicum Transilvaniae cognoscendum.

§^{us} secundus de statu ecclesiastico Transilvaniae

Anno salutis 1003 Sctus Stephanus primus Rex et apostolus Hungariae devicto suo avunculo Gyula nomine, Albae-Iuliae in Transilvania Episcopatum fundavit, archiepiscopo Collocensis subjecit eundemque amplissimis redditibus dotavit inter caetera tribuendo in dotem Arcem sive Castrum Gyula juxta fluvium Samosium non procul Claudiopoli dissitum ibidem etiam Capitulum Canonicorum erexit et congruis pariformiter proventibus providit.

Ab eodem anno per continuum quinque saeculorum decursu a Regibus Hungariae ex speciali Scte Sedis privilegio semper nominabant sive eligebant Episcopi Transilvaniae et... a Solo Mitropolitano, postmodum vero a S. Sede confirmabant, et per consequens consecrabant, ommissis aliis hac ratione nominatis, confirmatis, et consecratis Episcopis sufecerit adduxisse sequentes.

Anno 1515 Franciscus Vardani nominatus a Vladislao 2do Rege Apostolico Hungariae.²³

²³ Szeredai Á., Series antiquorum et recentiorum episcoporum Transilvaniae, p. 182 pune numirea lui Francisc Vardai la anul 1512 dar I. Kemény, Notae criticae ad Antonii Szeredai antiquorum et recentiorum episcoporum Transilvaniae (rasa în posesia autorului), p. 45

Anno 1520 Ioannes Gosteni nominatus a Ludovico 2do Rege Hungariae.²⁴

Anno 1526 Ioannes Statilius nominatus a Ioanne Rege Hungariae.

Anno 1553 Paulus Abstemijs nominatus a Federico 1mo Imperatore Romanorum et Rege Apostolico Hungariae.²⁵

Anno 1600 Demetrius Napraghi nominatus a Sigismundo Bathori Principe Transilvaniae, Rudolphi 2^{di} Imperatoris et Regis Hungariae,²⁶ affine, cui hic cesserat Transilvaniae Dominium cum certis conditionibus, eadem rursus post resignationem Sigismundi recipiendo et quia hic iterum ad Principatum redierat post mortem ipsius, Transilvania quodque ad suum Dnm Regem Hungariae reversa est.

Cum vero eadem auxilijs Turcicis adjutus Stephanus Bockai, secta Calvinianus anno 1605 occupavisset ac postmodum successive per armorum violentiam et Turcarum assistentiam Heretici semper Principes Transilvaniae successissent, idcirco per decursum huius Saeculi 1600 non solum nullus nominabatur Episcopus Transilvaniae a Principibus Transilvaniae sed neque nominati a Rege Hungariae eadem ingredi sinebant; ut enim iuri suo legitimo nominandi Episcopus Transilvaniae sine interruptione insisterent Reges Hungariae quamvis non possiderent actu Transilviam, Episcopum tamen sub hoc titulo semper nominabant, conferendo huiusmodi titulum alicui personae benemeritae et clero Hungariae, talis fuerunt Episcopi nominati ab anno 1629.

spune că la acest an era episcop al Transilvaniei Francisc Perényi. Tot Kemény consideră la 1514 episcop al Transilvaniei pe un Augustin Gosztony. I. Benkő, Transilvania II, p. 151, consideră numirea lui Vardai la 1514.

²⁴ Szeredai [p. 185] și Benkő [p. 151] consideră numirea lui I. Gosztony la anul 1525.

²⁵ Intre Ioan Statilens și Paul Abstemijs-Bornemisza s'au succedat mai multi episcopi. Astfel la 1527 I. Kemény [p. 47] amintește pe Francisc Bodó; la 31 I. 1528 este numit de Ferdinand I episcop al Transilvaniei Nicolae Gerendi [Szeredai p. 190. — Kemény p. 47]. I. Benkő [p. 151] consideră numirea lui Gerendi în luna Noemvrie 1527. In 1533 funcționa și Ion Statileus, partizanul lui Ioan Zápolya [Szeredai p. 192 și Kemény p. 48]. La 1544 a fost numit episcop al Transilvaniei George Martinuzzi [Kemény p. 49—50]. Benkő [p. 151] crede că Martinuzzi a numit episcop al Transilvaniei în acest an pe Francisc de Mediaș, dar Kemény susține că acesta ar fi fost numit numai vicar și nu episcop. La 1553 e numit episcop Paul Abstemijs-Bornemisza care deține demnitatea până la 1556 când se refugiază în Ungaria, unde moare la 1579.

²⁶ Dumitru Náprágy a fost numit episcop al Transilvaniei la 7 Ianuarie 1600 [Cf. *Annuae litterae Soc. Jesu de rebus Transilvanicis temporibus principum Báthory (1579—1613) în Fontes Rerum Transilvanicarum V, p. 259*].

Stephanus Szent Andrasi a Ferdinando 2do Imperatore et Rege Hungariae nominatus Eps. Transilvaniae.²⁷

Franciscus Zongor a Ferdinando 3^{tio} Imperatore Romanorum et Rege Hungariae nominatus Eps. Transilvaniae.²⁸

Mathaeus Szent Thamasi a Leopoldo Imperatore Romanorum et Rege Hungariae nominatus Transilvaniae Eps.²⁹ qui etiam fundatione fecit pro tribus alumnis clericis in Collegio Generali Cleri Hungariae sub cura P. P. Societatis Tyrnaviae educandis ac post susceptum presbyteratus ordinem in Transilvaniam ad parochias mittendis, quae fundatio etiam nunc viget.

Ioannes Sebesteni ab eodem Leopoldo Romanorum Imperatore et Rege Hungariae nominatus Eps. Transilvaniae.³⁰

Stephanus Kada ab eodem pariter nominatus Eps. Transilvaniae ac demum novissime.³¹

Anno currentis 1696 19 Aprilis Andreas Illyes ab eodem Leopoldo Romanorum Imperatore et Rege Hungariae actuali iam dno et possessore ab anno 1607 recuperatae Transilvaniae nominatus Eps. Transilvaniae. Extra haec:

Advertendum 1mo ab initio fundati Episcopatus et conversione Transilvaniae per Sctum Regem Stephanum procuratam usque ad annum 1530 solam Religionem catholicam vgnisse (!) in Transilvania postremis 10 annis post obitum videlicet Ioannis Regis eandem Setam fidem protegente et hareses procul arcentes Georgio Martinusio natione Dalmata ex monacho in Eptum Varadiensem per eundem Regem delecto. Ipse enim a dicio Rege in testamento constitutus fuit una cum Petro Ptrovitio tutor Reginae Isabellae et pupilli Ioannis Sigismundi, quos implorato auxilio Turcarum contra Ferdinandum 1^{mum} Imperatorem et Regem Hungariae de-

²⁷ Ștefan Szentandrásí a fost numit episcop al Transilvaniei la 1618 după Szeredai [p. 215] și la 1625 după Benkő [p. 152]. După Szentandrásí, Szeredai amintește ca episcop pe Ladislau Hoszutoy la 1632, apoi pe Ștefan Szimándi la 1635, iar urmaș al lui Szimándi e amintit Ioan Pálfalvai la 1654.

²⁸ Acesta e Francisc Szentgyörgy, numit episcop la 1659 după Szeredai și Kemény și la 1640 după Benkő.

²⁹ Matei Szenttamási a fost numit episcop al Transilvaniei la 1666. Intre Francisc Szentgyörgyi și Matei Szenttamási, Szeredai amintește încă doi episcopi: pe Francisc Szegedi numit la 1662 și pe Francisc Tolvai numit la 1665.

³⁰ Pronumele lui Sebestyén este Andrei și nu Ioan și a fost numit episcop la 1680 [Kemény p. 54] sau 1681 [Benkő p. 153]. Intre Matei Szenttamási și Andrei Sebestyén, Szeredai [p. 218] mai amintește ca episcop al Transilvaniei pe Andrei Makchai, numit în această demnitate la 1676.

³¹ Ștefan Kada a fost numit episcop al Transilvaniei la 1687 [Szeredai p. 220].

fendit. Postquam autem protectionem Turcicam fraudulentam (Solimanus enim Reginam Isabellam cum Pupillo in Transilvaniam amandaverat, ipsemque Budam insederat) suaeque Curae Commissorum juribus praejudiciosam immo etiam Religioni catholicae, recens insurgentibus haeresibus infestam valde damnosam conspexisset, nam sequi, coepit partes Ferdinandi I^{mi} Imperatoris et Regis Hungariae et cum eo; transegit, ut Regina cum Pupillo in Silesiam ad Ducatum Apoliensem secedat, Transilvania vero pleno jure ad legitimum suum Dnum Regem Hungariae revertat; ab hoc tam praeclaram facimus a memorato Ferdinando solum Archiepiscopatu Strigoniensi donatus est, verum etiam apud Iulium 3^{tium} Summum Pontificem ad hac Purpuram commendatus, que honore omnino anno 1550 dum actu expugnationi Lipae colaboret, condecoratus est; verum brevis eius honor et gloria, nam vix post expugnatam Lipam Alvintium in Transilvania ditionis suae locum ad hyberna concesserat, per sicarios a Ioanne Baptista Castaldo Armorum Cesariorum supremo generali praefecto missos trucidatus est. Causa sacrilegi huius facinoris praetendebat, quod nova cum Turcis Claucularia resumpsisset commercia ad subiiciendam rursus iisdem Transilvaniam, et ipsam majori ex parte Hungariam.

Post huius infelicem obitum patiebat rerum in Transilvania tutorum alter Petrus Petrovitijs, clam primum secta Lutheranus, post vero apertus Arianus, qui Turcica auxilia sollicitavit et impetravit, iisdemque protectus fidem quoque catholicam pene evertit, variasque hereses per totam Transilvaniam disseminari fecit, cooperante plurimum Georgio Brandato medico Pedemontano. Hic enim Ticinij e Custodia Sacrae Inquisitionis profugus, primum in Helvetiam, deinde in Germaniam, ac demum in Transilvaniam penetravit. Testis horum est eximius et fidedignus scriptor Florimundus Reimundus, *De origine et progressu haeresum* lib. 4 cap. 7 § 8 ubi hic scribit: Petrovitijs penes quem summa verum erat, ubi Paulum Bornemissam sive Abstennium quoque qui solus Eps. Transilvaniae hactenus fuerat Patriae Sedio (?), quam Turciei et haeticorum praede relictam incernebat, ad Ferdinandum quoque ab ijs se accepit, ejectis passim catholicis Sacerdotibus, Monachis et Canonicis, eorum facultates fisco addixit sic tamen ut bonam ipse sibi partem servaret: Ita ibi ab eo tempore tot inter tantasque vicisitudines Transilvaniae haereses usque modo in eodem praedominabant. Contra quos

Advertendum 2do: Anno 1579 ex singulari zelo defendendae ac propagandae Setae fidei a Stephano Bathorio Rege Poloniae, et

eiusdem fratre Christophoro Waivoda sive Principe Transilvaniae in eandem esse inductos Religiosos societatis JESU P. P. quo tempore nullum fere in Transilvania tota extabat templum, quod non occupavissent haeretici, ita ut ipse Princeps Catholicus non nisi privatim Divinis ministeriis et Praedicationibus vocaret.

Anno 1581 Iidem zelosissimi Fratres ijsdem PP^{bus} Societatis Claudiopoli et Albae Iuliae Collegia fundarunt,³² annis successivis eadem amplioribus redditibus auxerunt.

Anno 1583 accessit Pontificium et Regium Seminarium sub cura eorundem Societatis PP^{um} inchoatum, cui anno 1584 etiam Contubernium Pauperum Studiosorum superadditum, in quo intra anni spatium 80 Contubernales numerabant. Sed brevis haec felicitas, nam anno 1588 in Comitibus Publicis Transilvaniae hereticorum Polentiae, refragante licet Principe Catholico Sigismundo Bathori exilium Patribus Societatis decernit.³³ Horum alij in Poloniam, alii in Austriam cum ingenti detrimento Religionis Catholicae et inexplicabili desolatione fidelium excedere cogunt. Ex occasione scripsit litteras praefatus Princeps tam ad Summum Pontificem, quam ad Generalem Societatis, quibus zelosam operam et labores indefessos ac Innocentiam PP^{um} Societatis collaudabat. Rescripsit Summus Pontifex ad eundem adhortatorios, ut Societatem in Transilvianiam restituere omni conatu nitatur, hac excedente, extincta quoque fuere memorata seminaria scholastica iuventutis, sed rursus.

Anno 1595 ad 18 Kal. Junij P. P. Societatis totius Regni decreto et procerum unanimi consensu sub Comitibus Generalibus in Transilvianiam revocant, ijsdemque Collegium Claudiopolitanum prout et Albae Iuliae restituit. Hac occasione Alba Iulia dum aedes Cathedralis S. Michaeli Arcangelo Sacra (quam hactenus Ariani possederunt) ritu Catholico reconciliaret ipse Princeps Catholicissimus Sigismundus Bathori vasculum aquae benedictae circumgestabat, ex quo Sacerdos reconcilians Ecclesiam eandem conspergebat.

³² La Cluj într'adevăr ia ființă în 1581 un colegiu iezuit, dar la Alba-Iulia călugării reușesc să înființeze numai un seminar [Cf. Fontes Rerum Transilvanicarum V, p. 241—242 și Ștefan Arator-Szántó, Historia collegiorum Soc. Jesu in Transilvania f. 13 v. (Ms. în Archivum Congreg. Soc. Jesu din Roma, fotocopia în posesia autorului)].

³³ Expulsarea Jesuiților a fost hotărâtă în dieta întrunită în Mediaș la 20 Decembrie 1588 [Cf. Epistolae et acta Jesuitarum Transilvaniae temporibus principum Báthory în Fontes Rerum Transilvanicarum II. p. 254—263 și Șt. Arator-Szántó, o. c. f. 44—45].

Anno 1598 PP^{es} Societatis Stationem Albae Iuliae ab perturbationem Transilvaniae defere cogunt,³⁴ sed post breve tempus iterum revertunt et anno 1600 iisdem PP. Societatis Cathedra Concionatoria Episcopalis, ut ex ea verbum Dei seminent ab ipso Episcopo Demetrio Napragó cum consensu Canoniorum tunc ibidem degentium committit.³⁵

Anno 1603 Claudiopoli Collegium et Templum Societatis ab Arianis Haereticis funditus evertunt PP^{es} ipsi propudiose exturbant, uno ex Religiosis laicis in odium fidei etiam occisu.³⁶

Anno 1604 Per Generalem Armorum Caesariorum Bastam PP^{es} Societatis in Templum principale Claudiopolim reponunt consentientibus ipsis haereticis, sed iterum.³⁷

Anno 1605 per Senatum Claudiopolitanum exturbant,³⁸ et

Anno 1606 tota Transilvania decreto Principis a catholici Stephani Bockai penitus expellunt, bona eorum Episcopalia vicina quoque iam a dicto Principe occupata eidem addicunt et licet successu armorum faventiore annorum cursum aliqui ex PP^{tus} Societatis reducti fuissent in Transilvaniam, rursus tamen.³⁹

Anno 1610 una cum Eps. Transilvaniensi Albae Iuliae et tota Transilvania exturbant ab eo tempore usque ad recuperationem Transilvaniae.⁴⁰

Anno memorato 1687 facta tanta vicissitudine rerum evenerunt cum PP^{bus} Societatis saepius expulsis, saepius receptis, ut ultimarie personati ibidem degere dissimulati sint, qua ratione et in praesenti degunt numero 12 in tribus Stationibus Claudiopoli, Albae Iuliae et Udvarhelini, qua concionando, qua scholas locendo, aliaque Societatis munia obeundo Religionem Catholicam conservant et promovent; ubi autem victoriosa Pax cum Turcis ab omnibus unice desiderata successerit, ipsi quoque PP^{es} Societatis in proprio suo habitu Regulari ad veteres Collegiorum fundationes reversuri sperant, et ab omnibus Catholicis anhele, suspirant.

Advertendum 3^{tio} praeter numeratos Societatis PP^{es} salutem animarum in Transilvania vacantes fuisse quoque complures sacerdotes catholicos munia Parochialia obeuntes, praesertim in ea parte

³⁴ Documentul e din 25 Septemvrie 1598 [Cf. Fontes Rerum Transilvanicarum V, p. 256].

³⁵ Măsura a venit din partea comitetului Ștefan Csáki la 22 Noemvrie 1600 [Cf. Ibidem, p. 259].

³⁶ Fapta a fost săvârșită în luna Iulie 1603 [Ibidem, p. 263].

³⁷ Ordinul lui Basta e din 20 Februarie 1604 [Ibidem, p. 264].

³⁸ Hotărârea senatului orașului Cluj e din 16 Iulie 1605

³⁹ Ordinul e din 19 Septemvrie 1606.

⁴⁰ Hotărârea e luată la 25 Martie 1610 [Ibidem, p. 268].

Transilvaniae que Siculia nuncupat. Submittebant autem hi continue ab Archiepiscopis Strigoniensibus Regni Hungariae Primatibus et Legatis Natis, quorum testimoniales litteras Principes Transilvaniae quamvis haeretici omnino acceptabant, et ingressum liberum in Transilvaniam concedebant. Ex illis ipsis Sacerdotibus dignior in vicarium eligebat, et ab Archiepiscopo Strigoniensi confirmabat, cui incumbere cura disciplinae Clericalis, et vitae exemplaris inter caeteros conservandae.

Posteaquam vero Transilvania legitimo suo Dno Regi Hungariae plene ac integre restituta est, Archiepiscopus Callocensis (cuius nempe est suffraganea Ecclia Transilvaniae) curam spiritualem fidelium Transilvanorum assumpsit ipso quoque nominato Eps Transilvaniensi cooperante.

Cum autem nunc pate fiat additus in Transilvaniam legitimo eiusdem Provinciae Episcopo, quasi a Saeculo intrare prohibito propter predominantem haeticorum potentiam Turcicae protectioni innixam, idcirco expedit omnio, ac Summe necessarium est ad restaurandam inibi et promovendam Religionem Catholicam, ut recens nominatus Episcopus Transilvanensis quantocius a Seta Sede confirmet; quam confirmationem a quinque mensium spatio, idem Episcopus nominatus, resignatis Beneficijs, quae Posonij in Capitulo habuerat longanimi cum patientia zelo fervens humillime praestolat.

Desempta est haec ellucidatio potissimum ex sequentibus auctoribus Classicis quorum nomina sunt:

Caesar Cardinalis Baronius in Annalibus Ecclesiasticis ad annos supra notatos.

Melchior Inchoffer Societatis IESU in Annalibus Ecclesiasticis Regni Hungariae Rome aeditis anno 1641.

Antoniu Bonfinius Patria Ausculanus Mathiae I^{mi} Regis Hungariae Historicus in Decadibus rerum Hungaricarum.

Nicolaus Istvanfius Pannonius Regni Hungariae Pro-Palatinus in Historia eiusdem Regni Hungariae.

Georgius a Reichendorff Secretarius Regius in sua Chronografia Transilvaniensis.

Florimondus Remundus Consiliarius Regis Galliarum in Historia memorabili de ortu et progressu et minis haeresum lib. 4. cap. 7.

Acta Synodi Diaecesanae Strigoniensi Anno 1629 Tyrnaviae celebratae ab Em^{mo} S. R. E. Cardinali Petro Pazmano Archiepiscopo Strigoniensi.

Enaeas Silvius, Pius II^{dus} in Sua Historia de Europa.

Martinus Szent Ioanni in libro, cui titulus Curiosa et Selectiora variarum scientiarum Misselannea Decade 2da Tyrnaviae 1691 aedita.

Annales Societatis JESU memoratorum annorum.

Stephanus Verbutius in libro cui titulus Jus Tripartitum Regni Hungariae et aliis etc

Adresa și conținutul pe ultima pagină.

Sacrae Congregationi Concistoriali

Pro R. D. Andrea Illjes nominato Eps. Transilvaniae in Alba Iulia. Elucidatio Historico-Cronologica de Transilvania et in eodem fundato Episcopatu in Alba Iulia.

7 Septembris 1696.

13 Septembris 1696.

Affirmative ad nominationem Imperatoris tamquam Principis Transilvanie cum retentione petita, et assignationibus oblatis seu factis et cum secreto ad resignandi preposituram.

Arch. di Stato Roma. Stati Esteri. Busta 2. Ungheria e Transilvania, f. 4—8.